

Професійний образ «Я» як предмет психології та становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця

Renke S. O. Professional «Me»-image as a subject of psychology and the formation of a future specialist's personality-based identity/ S. O. Renke // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Issue 39. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2018. – P. 257–271.

S. O. Renke. Professional «Me»-image as a subject of psychology and the formation of a future specialist's personality-based identity. The analysis allowed to come to an understanding of the professional «Me»-image and the formation of a future specialist's personality-based identity in the chosen field as the unity of the three processes: the student's awareness of himself as a future specialist in the chosen field, including the adoption of professional goals and values, the conscious mastering professional roles, attitudes, ideals, the formation of the basics of professional thinking and behavior; a student's comparison with a professional ideal, a norm, a sample of a specialist in a chosen field and putting the tasks of self-development; the student's positioning in the external environment as belonging to a certain professional group of specialists. It is stated that, despite the presence of certain experience, the problem of developing the professional «Me»-image has many unsolved problems. All this makes the theoretically and practically important tasks of systematizing and integrating existing views within the limits of a particular psychological theory, constructing a theoretical model for the deployment of the process of becoming a professional «Me»-image, developing adequate methods of study, as well as means aimed at promoting the personality in choosing his own vector of professional development, in particular as a subject of self-actualization and self-realization. It is proved that the formation of a professional, the pace, the success of mastering professional activities, entering into a professional community depends on the level of professional «Me»-image formation. High professional training and professional skills are impossible without the formation of professional self-consciousness and, in particular, professional «Me».

Key words: professional «Me»-image, subject of psychology, formation, personal identity, future specialist, professional development, sub-

ject, self-development, self-actualization, self-realization, entering into a professional community, process of formation of a professional.

С. О. Ренке. Професійний образ «Я» як предмет психології та становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця. Проведений аналіз дав змогу прийти до розуміння професійного образу «Я» і становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця в обраній галузі як до єдності трьох процесів: усвідомлення студентом себе як майбутнього фахівця в обраній галузі, що включає ухвалення професійних цілей і цінностей, свідоме опанування професійних ролей, настанов, ідеалів, формування основ професійного мислення і поведінки; порівняння студентом себе з професійним ідеалом, нормою, зразком фахівця в обраній галузі й постановка завдань саморозвитку; позиціонування студентом себе в зовнішньому оточенні як такого, що належить до певної професійної групи фахівців. Констатовано, що, попри наявність певного досвіду, проблема розвитку професійного образу «Я» і нині має чимало невирішених проблем. Усе це робить теоретично і практично важливими завдання систематизації та інтеграції наявних поглядів у межах певної психологічної теорії, побудови теоретичної моделі розгортання процесу становлення професійного «Я»-образу, розроблення адекватних цій моделі методів вивчення, а також засобів, спрямованих на сприяння особистості у виборі власного вектора професійного розвитку, зокрема як суб'єкта самоактуалізації та самореалізації. Зазначено, що від рівня сформованості професійного образу «Я» залежить процес формування професіонала, темп, успішність опанування професійною діяльністю, входження в професійну спільноту. Висока професійна підготовка та володіння професійною майстерністю неможливі без формування професійної самосвідомості й, зокрема, професійного «Я».

Ключові слова: професійний образ «Я», предмет психології, становлення, особистісна ідентичність, майбутній фахівець, професійний розвиток, суб'єкт, саморозвиток, самоактуалізація, самореалізація, входження в професійну спільноту, процес формування професіонала.

Постановка проблеми дослідження. Конструювання власного образу «Я» загалом і професійного зокрема завжди було однією з основних проблем особистості, що прагне до саморозвитку й самоактуалізації. В сучасних умовах змін стереотипів, норм і зразків поведінки, що є основою для самовизначення особистості, проблема формування образу «Я» є найбільш актуальною.

Необхідність нашого дослідження також зумовлена сучасним станом справ у психологічній науці та практиці. Кількість практичних психологів збільшується щодня, і їх вплив зростає, але кількість не завжди відповідає якості. Підготовка сучасного спеціаліста має бути орієнтована «на його професійний саморозвиток і самозміни його особистості».

Мета статті – здійснити аналіз розуміння професійного образу «Я» і становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця в обраній галузі як єдності трьох процесів.

Аналіз останніх досліджень. Професійний образ «Я» – це усвідомлення й оцінка себе як представника певної професії (С. Д. Джанер'ян, Б. А. Ясько). Чинниками, які впливають на зміни професійного образу «Я», є вік, фази життя, сам етап і зміст професійного становлення тощо (В. О. Бодров, Н. А. Бондаренко, Д. Бюлер, Е. Ф. Зеєр, Є. О. Клімов, Т. В. Кудрявцев, Д. Сьюпер, В. Ю. Шегурова, П. Еванс). У процесі професійного становлення відбуваються суттєві зміни самосвідомості особистості, які змушують людину переживати всілякі негативні стани, що впливають на благополуччя особистості й знижують рівень самоактуалізації (Р. М. Шаміонов).

Вивчення процесу становлення професійного образу «Я» відбувається в контексті проблеми професійної ідентичності.

У вітчизняній психології уявлення про ідентичність традиційно розвивалися у межах досліджень самоусвідомлення й самоствавлення. На сьогоднішній день завдяки зусиллям учених Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, М. І. Лисіної, В. С. Мухіної, Л. Д. Олейника, С. Л. Рубінштейна, В. В. Століна, П. Р. Чамати, І. І. Чеснокової, О. В. Шорохової та ін. склався певний категоріальний апарат вивчення самосвідомості, в її межах встановлені взаємозв'язки між поняттями «самосвідомість», «самоствавлення», «самооцінка».

Одним із напрямків дослідження ідентичності у вітчизняній психології є дослідження самовизначення й соціалізації особистості, відповідно, вивчення професійної ідентичності з цих позицій зміщується в площину професійного розвитку. Вагомий вклад у розвиток теоретико-методологічних засад професійного розвитку внесли К. О. Альбуханова-Славська, Р. Бернс, В. С. Біблер, Б. С. Братусь, І. С. Кон, К. Левін, О. М. Леонтьєв, Ж. Піаже, В. М. Розін, В. В. Столін, Д. Сьюпер, С. Чистякова, В. О. Ядов та ін.

Виклад основного матеріалу. Дотепер не визначена типологія професійних образів «Я», не розв'язане питання про умови розвитку професійного образу, взаємозв'язок і взаємозалежність між сформованим типом професійного образу «Я» і психологічними чинниками, не розкриті можливості впливу на процес становлення професійного образу «Я», а також взаємозалежність

розвитку професійного образу й гендерного чинника і такого ситуаційного чинника, як форма навчання.

Оскільки «Я» – це відображення самого себе, погляд зсередини, то у кожній особистості формується власний «Я»-образ. А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Бернс вважають пріоритетом самої особистості вибір дій і вчинків, самовизначення і формування себе. Вони зосереджують увагу на усвідомленні та розвитку внутрішніх сил особистості, її емоціях, взаєминах, переконаннях, цінностях, сприйняттях і проблемах. Ставлення до світу й оточуючих, здатність приймати самостійні рішення, чинити добровільні та відповідальні дії визначаються характером уявлень індивіда про себе. У зв'язку з цим формування адекватного «Я»-образу вважається одним із найважливіших завдань у процесі розвитку гармонійної особистості.

Р. Бернс, стверджуючи, що «Я-концепція» відіграє, по суті, трояку роль, указує на те, що вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості індивіда, визначає інтенсифікацію досвіду та виступає джерелом очікувань [1].

Досліджуючи шляхи впливу «Я»-образу на активність суб'єкта, В. Сафін виокремлює п'ять основних функцій цієї психоструктури: самоствердження, самосхвалення, самооцінку, саморегуляцію, самоспонування. Формування в дитини здатності усвідомлювати власні «хочу», «можу», «маю», «потрібно» у процесі прийняття значущих для неї рішень і організацію на цій основі своєї поведінки автор вважає початком свідомого самовизначення особистості як суб'єкта життєдіяльності [8].

Проблемі образу «Я» присвячено дуже багато робіт, але вона не є безпосереднім предметом нашого дослідження, тому, на нашу думку, немає потреби надавати більше уваги детальнішому аналізу цього феномену.

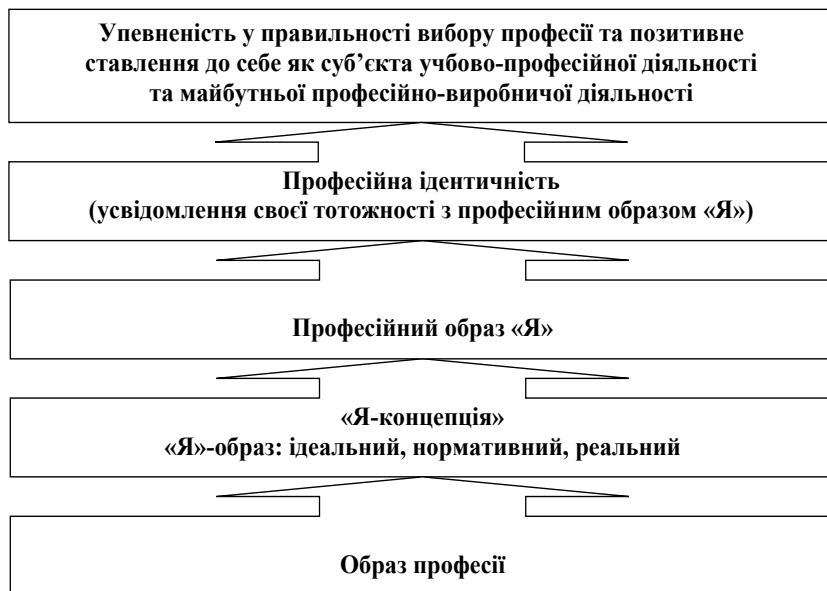
На основі «Я»-образу особистості складається «Я-концепція» – відносно стійка, більшою або меншою мірою усвідомлена система уявлень про себе, на основі якої будується своя взаємодія з іншими людьми і формується ставлення до себе. «Я-концепція» дозволяє особистості вибудувати стратегію своєї професійної підготовки і майбутнього професійного зростання.

Крім цього, потрібно сформуванню у студентів позитивний образ обраної професії: історія професії та її значення в даний час, предмет, умови, засоби праці, вимоги, які ставить професія до людини, перспективи розвитку професії.

Студент повинен мати уявлення про вимоги до сучасного професіонала, позитивні зразки для наслідування в професійній діяльності.

На основі порівняння образу професії з образом «Я» у студента формується професійний образ «Я» і складається усвідомлення своєї тотожності з обраною професією, формується позитивне ставлення до себе як суб'єкта справжньої навчально-професійної діяльності та майбутньої професійно-виробничої діяльності.

Схематично процес формування у студентів професійної ідентичності, за Г. В. Гарбузовою, виглядає так (рис. 1) [2].

Рис. 1. Процес формування професійної ідентичності студентів

Також однією з головних складових процесу формування професійного образу «Я» особистості є завдання самовизначення майбутнього професійного шляху.

Перша психологічна теорія професійного вибору в межах підходу з позицій теорії рис і чинників була розроблена в 1909 р. Ф. Парсоном. Цей напрям має найбагатшу історію, та й сьогодні він не поступається своїми позиціями. Підґрунтям цього традиційного підходу є диференціальна психологія з її психометрич-

ними поняттями і методами, проте система власних постулатів цього напрямку певною мірою незалежна від інших.

У 1909 р. Ф. Парсоном було сформульовано такі постулати:

1) кожна людина за своїми індивідуальними якостями, перш за все, за професійно значущими здібностями, найбільш оптимально підходить до єдиної професії;

2) професійна успішність і задоволеність професією зумовлені рівнем відповідності індивідуальних якостей вимогам професій;

3) професійний вибір є, по суті, свідомим і раціональним процесом, у якому або сам індивід, або профконсультант визначає індивідуальну диспозицію психологічних або фізіологічних якостей і співвідносить з уже наявними диспозиціями вимог професій.

Е. Гінцберг, який розробив одну з перших теорій професійного розвитку, також наголошував на тимчасових аспектах вибору: підліток повинен усвідомити тимчасову перспективу, щоб уміти відмовитися від негайного задоволення потреб, якщо при цьому йому буде важче досягти професійної мети. Він повинен уміти привнести майбутнє в психологічне сьогодні. Е. Гінцберг розглядає вибір не як миттєву подію, а як процес, що триває декілька років.

Є. О. Клімов ж у своїх працях розглядає професійне самовизначення «...як важливий прояв психічного розвитку, формування себе як повноцінного учасника співтовариства «деталей» чогось корисного, співтовариства професіоналів» [5]. Професійне самовизначення розуміється автором «як діяльність особистості, що приймає той чи інший зміст залежно від етапу її розвитку як суб'єкта праці» [5]. Він зазначає, що вибір професії, що здається легким, насправді здійснюється за формулою «миль плюс все попереднє життя» [5].

Необхідною умовою успішного самовизначення є усвідомлення того, що «я сам» обрав професійний шлях. Але процес професійного самовизначення цим актом не завершується. «Правильніше думати не про єдиний вибір професії, а про дуже цікаву, захоплюючу активність із постійним проектуванням (вигадання, удосконалення раніше вигаданого) і реальною побудовою власного професійного трудового шляху, жоден вибір на якому не буде фатальним, якщо докласти розум і волю». Отже, робота над проектуванням власного життя передбачає активну життє-

ву позицію і пов'язує психологічне сьогодення з психологічним майбутнім.

За Сьюпером, людина повинна обирати професію з урахуванням [6]:

- свого образу «Я»: образ «Я» включає власне образ людини, уявлення про себе й оцінку себе;
- інтелекту: структури загальних здібностей і здібностей до навчання і навчіння;
- спеціальних здібностей: рівня розвитку загальних і спеціальних здібностей і їх структури;
- інтересів: тенденцій поведінки, що виявляються в бажанні, пошуку і виконанні людиною певних різновидів діяльності;
- цінностей особистості: того, що люди очікують і що сподіваються отримати у трудовій діяльності;
- ставлення до праці, роботи і професії. Ставлення до праці є похідним від системи цінностей. Воно формується у процесі становлення кар'єри, визначає ефективність і продуктивність діяльності;
- потреб, які визначають мотиви вибору професії й успішність у цій професії;
- рис особистості – найзагальніших моделей поведінки, що впливають на форму трудової поведінки людини;
- професійної зрілості.

Розвиток професійного самовизначення відбувається в двох аспектах – ціннісно-орієнтаційному та діяльнісному. Ціннісно-орієнтаційний аспект професійного самовизначення є випрацюванням системи цінностей, визначення власної відповідності професії, що обирається. Для юнацького віку провідною є ціннісно-орієнтаційна діяльність. Оскільки така діяльність дає «не цілковито об'єктивну, а об'єктивно-суб'єктивну інформацію, інформацію про цінності, а не суть» [5], відбувається переживання особистісного сенсу, який є ставленням суб'єкта до усвідомлюваних об'єктів.

Діяльнісний аспект професійного самовизначення – «це реальні дії, діяльність, праця особистості та її реальні результати. Основу для розгортання професійного самовизначення в цьому аспекті складають якості особистості, що так чи інакше стабільно виявляються в діях людини, пов'язаних із вибором і здійсненням професійної діяльності». На думку Є. О. Клімова, професійне самовизначення, розвиваючись у цих двох аспектах, може

розглядатися на двох взаємопов'язаних, але помітних рівнях: гностичному (в формі перебудови свідомості, включаючи само-свідомість) і практичному (в формі реальних змін соціального статусу, місця людини в системі соціальних взаємин) [5].

На думку С. О. Зуєвої, не менш важливою характеристикою професійного самовизначення є готовність до входження в професійне середовище. Вона передбачає формування професійних якостей особистості та ціннісних орієнтацій, які характеризують обрану професію і без яких успішне професійне становлення є неможливим [4, с. 38].

Період навчання у виші для студента характеризується «опануванням системи основних ціннісних уявлень, що характеризують дану професійну спільноту, опанованістю певних знань, умінь, навичок, важливих для майбутньої професійної діяльності, «для життя», успішного «професійного старту». Розвиваються професійно важливі особистісні якості. Починає формуватися професійна самосвідомість, професійна придатність, що відображається у поєднанні успішності навчально-професійної, трудової діяльності із задоволеністю обраним шляхом» [5].

П. А. Шавір зазначає, що потреба сенсу життя і потреба в професійному самовизначенні є основними для юнацького віку і слугують вирішальними чинниками професійного самовизначення в цей період, динамізуючи його процес, а його рушійні сили зосереджені «у внутрішніх суперечностях особистості» [9, с. 6].

Становлення потреби в самовизначенні призводить до появи різних особистісних суперечностей, що є рушійними силами професійного самовизначення. «Узагальнено їх можна представити як суперечність між потребою і вимогами діяльності, якій надається перевага, а також знаннями, уміннями, способами, необхідними для реалізації цілей» [9, с. 16], що постають перед людиною. Поставлена в жорсткі рамки ситуації необхідності вибору, молода людина знаходиться у стані кризи. Успішність завершення кризового періоду залежить від сформованості ціннісно-сміислової сфери особистості, індивідуальних здібностей і впливу середовища.

Заслуговує на увагу думка Е. Ф. Зеєра та Є. Є. Симанюк, які аналізують професійні кризи особистості з позиції концепції професійного становлення. На їхню думку, перехід від однієї стадії до іншої супроводжується нормативними кризами. Під кризами

професійного становлення вони розуміють «нетривалі періоди (близько року) кардинальної перебудови особистості, зміну вектора її професійного розвитку» [3, с. 35]. Стадія професійної освіти супроводжується кризою перегляду і корекції професійного вибору. Зіткнення з кризовою ситуацією призводить до стагнації або до подальшого розвитку особистості у професії. Вирішення кризової ситуації припускає перегляд ціннісно-сислової сфери, соціально-психологічних взаємин, зміну «Я-концепції», чільну роль у цьому відіграють внутрішньоособистісні чинники.

Процес формування у студентів професійного образу «Я» є суперечливим. Виникнення педагогічних суперечностей, усвідомлення їх особистістю, яка формується, активізує її прагнення до досягнення соціально-професійного образу «Я», тобто суперечності виступають як діалектичні рушійні сили саморозвитку особистості.

У психології детермінізм (від лат. *determinare* – визначати) розуміється як закономірна і необхідна залежність психологічних явищ від чинників, що породжують їх. Детермінізм включає причинність як сукупність обставин, що передують у часі наслідку і що викликають його.

Отже, можна виокремити зовнішні та внутрішні детермінанти процесу становлення професійного образу «Я» студентів [2].

Узагальненою зовнішньою детермінантою формування професійного образу «Я» у сучасних умовах можна вважати інформаційно насичене середовище, яке є джерелом уявлень про предмет праці, способи здобування професійної освіти, вимоги професії до людини тощо. На перших етапах формування професійного образу «Я» зовнішні детермінанти відіграють пріоритетну роль. Основою подальшого розвитку професійного образу «Я» стають внутрішні умови та детермінанти.

Внутрішніми детермінантами процесу формування у студентів професійного образу «Я» є:

- біопсихологічні й індивідуально-типологічні властивості особистості: статеві, вікові особливості, властивості темпераменту, характеру, здібностей;
- особливості психічних процесів і властивостей: відчуттів, пам'яті, уяви, емоцій;
- досвід: знання, уміння, навички, звички, стиль діяльності;
- особливості спрямованості: інтереси, мотиви, ідеали, світогляд, переконання.

До внутрішніх джерел становлення професійного образу «Я» Л. Б. Шнейдер відносить такі [11]:

- емоційно-позитивне тло, на якому відбувалося отримання інформації про професію;
- позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;
- емоційно-позитивна ухвала своєї приналежності до професійного співтовариства;
- успішне опанування прав та обов'язків, норм і правил професійної діяльності;
- готовність фахівця взяти на себе професійну відповідальність;
- характер виявленості та самоприйняття екзистенційного і функціонального «Я»;
- мотиваційна активність у самореалізації на обраній професійній ниві.

Проведено аналіз змісту і структури професійної й особистісної ідентичності у низці праць (А. Ватерман, Л. Б. Шнейдер, О. О. Шадохін, Е. Еріксон та ін.). Це дозволило визначити структуру змісту професійно-особистісної ідентичності, що містить такі компоненти [7]:

1) *когнітивний* – система знань і уявлень про себе як особистість і професіонала, про особливості професійної діяльності фахівця в обраній галузі, її цілі, засоби, професійна й особистісна обізнаність;

2) *емоційно-ціннісний* – ціннісне осмислення професійного, особистісного і соціального ідеалу, емоційно-ціннісне ставлення до життя, професії, професійної діяльності, до споживачів послуг, себе як професіонала;

3) *світоглядний* – система професійних ціннісних орієнтацій, цілей, ідеалів, мотивів, настанов, переконань, яких майбутній фахівець дотримується у житті й професійній діяльності, а також міфи, архетипи, що визначають його мислення і діяльність;

4) *професійно-мотиваційний* – бажання втілювати професійний, життєвий і соціальний ідеали, професійні та життєві очікування, плани і перспективи, оцінка можливих стратегій професійного шляху, професійні й особистісні якості, професійні уміння, соціальний і професійний досвід, зокрема досвід творчої діяльності, самореалізація, прагнення до виконання професій-

ної діяльності на високому рівні майстерності, до високих результатів професійної діяльності й успішності в різних царинах.

Перші три компоненти визначають *професійно-особистісну позицію*, четвертий компонент – *індивідуальний стиль професійної діяльності та стиль життя*.

У дослідженні також здійснено аналіз критеріїв, показників, індикаторів професійного й особистісного образу «Я» (М. В. Напівхіна, О. О. Волкова, Г. Г. Ділігенський та ін.). З урахуванням проведеного аналізу, а також структури *професійно-особистісного образу «Я»* майбутнього фахівця в обраній галузі виокремлено його критерії і показники (табл. 1) [7].

Таблиця 1

Критерії і показники професійного образу «Я» майбутнього фахівця в обраній галузі

Компоненти професійно-особистісного образу «Я» майбутнього фахівця в обраній галузі	Критерії професійно-особистісного образу «Я» майбутнього фахівця в обраній галузі	Показники професійно-особистісного образу «Я» майбутнього фахівця в обраній галузі
Когнітивний	Знанневий	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Професійна обізнаність</i> (сформованість системи знань і уявлень про себе як професіонала, про особливості професійної діяльності фахівця в обраній галузі, її цілі, засоби, про споживача послуг). • <i>Особистісна обізнаність</i> (сформованість системи знань і уявлень про себе як особистість). • Сформованість ідеального образу професіонала
Емоційно-ціннісний	Аксіологічний	<ul style="list-style-type: none"> • Сформованість системи професійних і особистісних цінностей. • Відповідність системи професійних і особистісних цінностей вимогам сучасного суспільства і споживачів послуг. • Емоційно-ціннісне ставлення до себе як особистості та професіонала, до власного життя, професії, професійної діяльності, до споживачів послуг

Продовження табл. 1

Світоглядний	Рефлексивний	<ul style="list-style-type: none"> • Усвідомлення значущості вимог до особистості фахівця в обраній галузі. • Здатність співвідносити свою особу з вимогами професії, образом професіонала. • Адекватна професійно-особистісна самооцінка
Професійно-мотиваційний	Мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> • Бажання реалізувати професійні, особистісні, соціальні ідеали у житті й професійній діяльності. • Прагнення до високих результатів професійної діяльності, професійної майстерності, максимальної самореалізації в професійній діяльності. • Прагнення до життєвої успішності

Самореферентність (від лат. *referre* – повідомляти) – повідомлення на основі переживання унікальності власного буття і неповторності особистісних властивостей – самому собі про те, хто Я є і що є Моїм, за наявності своєї приналежності до соціальної реальності у формі конкретних життєвих ситуацій. Професійний образ «Я» – це результат процесів професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійного співтовариства, певний рівень ототожнення-диференціації себе зі Справою й Іншими, що виявляється в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах «Я». Можливо, професійний образ «Я» має різні джерела формування. Одним із таких джерел є професійна освіта, зміст якої визначають нормативні державні документи про освіту. Так, головними умовами становлення професійного образу «Я» виступають освітньо-професійна спільність долі та професійна обізнаність. З іншого боку, дослідники підкреслюють існування професіограми особистісних якостей фахівця, тобто у становленні професійного образу «Я» певну роль відіграє виражений особистісний радикал. Свою роль у становленні професійного образу «Я» відіграють суб'єктивні очікування і соціальні перспективи та можливості, а також визнання професійності оточуючими, що сприяє утвердженню професійного образу «Я», крім того, «самореферентність» – це повідомлення, що втілює в собі ціннісне й емоційне значення [10, с. 21].

Істотне значення має професійна самопрезентація. Важливими професійно-диференційованими ознаками слід вважати володіння певною термінологією, використання певного професійного лексикону, цінності й норми, професійні міфи, уявлення про альма-матер, про своїх учителів і професійних попередників, професійно важливі якості фахівця, професійні навички й уміння, професійні прикмети, професійний інструментарій.

Висновки. Проведений аналіз дав змогу прийти до розуміння професійного образу «Я» і становлення особистісної ідентичності майбутнього фахівця в обраній галузі як до єдності трьох процесів.

1. Ухвалення студентом себе як майбутнього фахівця в обраній галузі, що включає ухвалення професійних цілей і цінностей, свідоме опанування професійних ролей, настанов, ідеалів, формування основ професійного мислення і поведінки.

2. Порівняння студентом себе з професійним ідеалом, нормою, зразком фахівця в обраній галузі й постановка завдань саморозвитку.

3. Позичування студентом себе в зовнішньому оточенні як такого, що належить до певної професійної групи фахівців.

Отже, можна констатувати, що, попри наявність певного досвіду, проблема розвитку професійного образу «Я» і нині має чимало невіршених проблем. Усе це робить теоретично і практично важливими завдання систематизації та інтеграції наявних поглядів у межах певної психологічної теорії, побудови теоретичної моделі розгортання процесу становлення професійного «Я»-образу, розроблення адекватних цій моделі методів вивчення, а також засобів, спрямованих на сприяння особистості у виборі власного вектора професійного розвитку, зокрема як суб'єкта самоактуалізації та самореалізації.

Отже, підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що від рівня сформованості професійного образу «Я» залежить процес формування професіонала, темп, успішність опанування професійною діяльністю, входження в професійну спільноту. Висока професійна підготовка й володіння професійною майстерністю не можливі без формування професійної самосвідомості й, зокрема, професійного «Я».

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание / Р. Бернс. – М. : Изд-во «Педагогика», 1986. – 421 с.

2. Гарбузова Г. В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г. В. Гарбузова // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1.
3. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 6. – С. 35–44.
4. Зуева С. О. Ценностные ориентации личности как фактор профессионального самоопределения учащихся педагогического лицея : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Светлана Олеговна Зуева. – М. : РГБ, 2003. – 145 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
6. Михайлов И. В. Проблема профессиональной деятельности в трудах Д. Е. Сьюпера / И. В. Михайлов // Вопросы психологии. – 1977. – № 5. – С. 110–122.
7. Панфилова М. В. Профессионально-личностная идентификация как фактор становления будущего менеджера по туризму : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М. В. Панфилова. – Краснодар, 2008. – 24 с.
8. Сафин В. Ф. Устойчивость самооценки и механизм ее сохранения / В. Ф. Сафин // Вопросы психологии. – 1975. – № 3. – С. 63–72.
9. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М., 1981. – 96 с.
10. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Л. Б. Шнейдер. – М., 2001. – 42 с.
11. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : МПСИ ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Berns R. Razvitie «Ja-koncepcii» i vospitanie / R. Berns. – М. : Izd-vo «Pedagogika», 1986. – 421 s.
2. Garbuzova G. V. Jempiricheskie kriterii formirovanija professional'noj identichnosti studentov / G. V. Garbuzova // Upravlenie obshhestvennymi i jekonomicheskimi sistemami. – 2007. – № 1.

3. Zeer Je. F. Krizisy professional'nogo stanovlenija lichnosti / Je. F. Zeer, Je. Je. Symanjuk // Psihologicheskij zhurnal. – 1997. – T. 18. – № 6. – S. 35–44.
4. Zueva S. O. Cennostnye orientacii lichnosti kak faktor professional'nogo samoopredelenija uchashhihsja pedagogicheskogo liceja : dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Svetlana Olegovna Zueva. – M. : RGB, 2003. – 145 s.
5. Klimov E. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija / E. A. Klimov. – Rostov-na-Donu, 1996. – 512 s.
6. Mihajlov I. V. Problema professional'noj dejatel'nosti v trudah D. E. S'jupera / I. V. Mihajlov // Voprosy psihologii. – 1977. – № 5. – S. 110–122.
7. Panfilova M. V. Professional'no-lichnostnaja identifikacija kak faktor stanovlenija budushhego menedzhera po turizmu : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : spec. 13.00.08 «Teorija i metodika professional'nogo obrazovanija» / M. V. Panfilova. – Krasnodar, 2008. – 24 s.
8. Safin V. F. Ustojchivost' samoocenki i mehanizm ee sohraneniya / V. F. Safin // Voprosy psihologii. – 1975. – № 3. – S. 63–72.
9. Shavir P. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija v rannej junosti / P. A. Shavir. – M., 1981. – 96 s.
10. Shnejder L. B. Professional'naja identichnost': struktura, genezis i uslovija stanovlenija : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.13 «Psihologija razvitija, akmeologija» / L. B. Shnejder. – M., 2001. – 42 s.
11. Shnejder L. B. Professional'naja identichnost': teorija, jeksperiment, trening / L. B. Shnejder. – M. : MPSI; Voronezh ; NPO «MODJeK», 2004. – 600 s.

Received October 20, 2017
Revised November 21, 2017
Accepted December 18, 2017